

Propaganda dan Keganasan Komunis di Sarawak, 1963-1972

Propaganda and Violence of the Communist Party in Sarawak, 1963-1972

Ahmad Syakir Bin Ja'afar, Sahul Hamid Mohamed Maiddin

Jabatan Sejarah, Fakulti Sains Kemanusiaan, Universiti Pendidikan Sultan Idris,
Tanjong Malim, Perak, MALAYSIA
Email: ahmadsykirjaafar@gmail.com

Published: 24 December 2021

To cite this article (APA): Ja'afar, A. S., & Mohamed Maiddin, S. H. (2021). Propaganda and Violence of the Communist Party in Sarawak, 1963-1972. *Perspektif: Jurnal Sains Sosial Dan Kemanusiaan*, 13(2), 52-62. <https://doi.org/10.37134/perspektif.vol13.2.6.2021>

To link to this article: <https://doi.org/10.37134/perspektif.vol13.2.6.2021>

Abstrak

Artikel ini mengkaji bentuk keganasan dan propaganda pihak komunis di Sarawak. Penentangan secara besar-besaran ini berlaku disebabkan oleh pembentukan Malaysia pada 1963, dikuatkan lagi dengan peristiwa Pemberontakan Brunei 1962, Konfrontasi Malaysia-Indonesia 1963-1966 dan sokongan masyarakat tempatan terhadap ideologi komunisme di Sarawak. Artikel ini juga akan membincangkan kerjasama antara pihak komunis dengan pihak luar beraliran komunis di Brunei, Indonesia dan dalam Sarawak sendiri. Keganasan yang dicituskan ini menyebabkan masyarakat hidup dalam keadaan takut serta mengancam keharmonian dalam pentadbiran. Kajian ini menggunakan sumber arkib dan perpustakaan sebagai sumber rujukan seperti bahan dan data daripada Arkib Negara Cawangan Sarawak, Pustaka Negeri Sarawak, Repositori Arkib Negeri Sarawak, Perpustakaan Dewan Bahasa & Pustaka Cawangan Sarawak dan Perpustakaan Tuanku Bainun Universiti Pendidikan Sultan Idris. Fakta yang diperoleh ditafsir dan ditulis dalam bentuk naratif serta menekankan aspek sebab dan akibat. Sebelum pihak komunis memulakan kempen keganasan di Sarawak, gerakan propaganda dan aktiviti menyusup ke dalam parti politik dilakukan secara bawah tanah bagi menarik seberapa ramai masyarakat menyertai mereka, namun kurang berjaya. Bantuan dari pihak dalaman seperti parti politik dan luaran seperti pihak beraliran komunis dan sosialis di Brunei dan Indonesia meningkatkan keyakinan pihak komunis di Sarawak untuk menggerakkan perjuangan secara besar-besaran. Pemberontakan ini juga memberikan kesan yang negatif terhadap ekonomi, politik dan sosial masyarakat.

Kata kunci: Propaganda, Keganasan, Komunisme, Sarawak.

Abstract

The article examines the violence and propaganda of the communist movement in Sarawak. Formation of Malaysia in 1963 led to various massive resistance, strengthened after the events of the Rebellion in Brunei in 1962, Malaysia-Indonesia Confrontation 1963-1966 and support of the local community against the ideology of communism in Sarawak. This article also discusses the cooperation between the communist party with the outsider in Brunei, Indonesia, and communist community in Sarawak. This rebellion also threatened the government and caused people to live in fear. This study using the archival sources and libraries as referral sources such as materials and data from National Archives of Malaysia Sarawak Branch, State Library of Sarawak, Repository Sarawak, Dewan Bahasa & Pustaka Sarawak Branch, and Tuanku Bainun Library, Sultan Idris Education University. The fact that was obtained have been interpreted and written in the form of narrative as well as emphasising the aspects of cause and effect. The communists started a campaign of violence in Sarawak after the propaganda movements and activities infiltrated political parties to attract as many people as possible to join them were less successful. Assistance from outsiders increased their confidence to mobilize the struggle on a large scale. This rebellion also gave negative affects on economic, political, and social development.

Keywords: Propaganda, Violence, Communism, Sarawak.

Pengenalan

Gerakan dan keganasan yang dicetuskan oleh pihak komunis di Sarawak mulai rancak disebabkan oleh beberapa faktor, iaitu peristiwa Pemberontakan Brunei (1962), Konfrontasi Malaysia-Indonesia (1963-1966), Gerakan Anti-Malaysia di Borneo Utara (1961-1963) oleh adik-beradik Gunsanad (Ginsari & Fernando, 2015, p. 55-56), pembentukan Malaysia oleh Tunku Abdul Rahman (1963) dan peranan Presiden Republik Indonesia, iaitu Sukarno yang membantu dalam menggerakkan Parti Komunis Sarawak. Penglibatan secara langsung dalam gerakan politik juga menerusi pembentukan *Sarawak United People's Party* (SUPP) bermula tahun 1959 memberikan nafas baharu untuk terlibat secara sah dalam politik di Sarawak. Peristiwa ini memperkukuhkan perjuangan mereka yang dianggap semakin berjaya dengan pelbagai bantuan dari pihak luar dan dalaman yang bersama-sama mempunyai misi dan ideologi yang dalam iaitu menjadikan Sarawak sebuah negara komunis dan satelit Tanah Besar di China.

Gerakan komunis ini pada awalnya hanya bergerak secara bawah tanah, kecil-kecilan atau *underground* kerana belum mendapat banyak sokongan dari segi ketenteraan, latihan dan senjata. Serangan hanya tertumpu di kawasan terpencil melibatkan tempat tinggal penduduk yang tidak ramai dan kurang mendapat pengawasan pihak berkuasa. Kajian ini bertujuan meneliti sejauhmana kaedah propaganda yang digerakkan secara terancang oleh pihak komunis berjaya meresap ke dalam masyarakat tempatan sebelum mereka akhirnya beralih kepada pemberontakan secara besar-besaran di Sarawak yang memberikan pelbagai kesan yang negatif. Serangan ini akhirnya berjaya dilemahkan selepas pihak berkuasa menjalankan pelbagai kempen anti-komunis dan operasi di pelbagai kawasan.

Perang Saraf dan Propaganda oleh Komunis

Propaganda dan perang saraf merupakan aspek yang penting dalam penyebaran ideologi komunis di Sarawak. Propaganda boleh menjadi gambaran negatif dalam fikiran seseorang dan digunakan bagi melemahkan musuh tanpa menggunakan senjata (Moeryanto, 2012, p. 40). Ia juga berperanan dalam mengurangkan tekanan terhadap kerajaan atau musuh dalam menyediakan pertambahan dari segi ketenteraan dan perang. Pihak lawan bukan hanya dipandang sebagai musuh, namun juga seperti satu sasaran yang mampu melemahkan keupayaan pihak lawan dengan menggunakan kata-kata, penulisan dan perbuatan yang mampu menarik hati dan pemikiran masyarakat (Sahul Hamid, 2017, p. 139). Pada awal gerakan komunis, mereka bergerak secara bawah tanah dan kurang diketahui oleh pihak berkuasa. Bahan-bahan bacaan berunsur komunis mula dibawa masuk secara senyap ke Sarawak seawal tahun 1950-an dari negara China bagi mengembangkan fahaman ini kepada masyarakat (Sarawak Repository Record, 1957-1958).

Pihak komunis mula menjalankan perang propaganda untuk menakut-nakutkan penduduk agar menyertai perjuangan mereka yang sia-sia (Sulaiman, 2008, p. 139). Propaganda yang digerakkan pada awalnya bertujuan mempengaruhi masyarakat tempatan terutamanya orang Melayu, Dayak, Iban dan peribumi lain. Apabila ia tidak diterima disebabkan ideologi komunis yang bertentangan dengan norma, adat dan agama masyarakat tempatan, maka mereka beralih kepada masyarakat Cina yang juga mempunyai jumlah yang ramai dan hubungan yang rapat dengan penggerak ideologi komunis ini. Sentimen kesetiaan masyarakat Cina kepada ideologi komunis yang disebarkan dari Tanah Besar China amat kuat kerana mereka masih merasakan mempunyai ikatan yang kukuh. Gerakan ini juga giat dijalankan sejak 1950-an sehingga 1960-an terutamanya di bahagian pertama Sarawak. Namun, ia masih tidak mencukupi bagi memberikan kekuatan kepada pihak komunis untuk merampas pemerintahan tempatan dan membentuk sebuah negara satelit komunis maka mereka beralih kepada gerakan yang lebih subversif.

Sesiapa yang disyaki memberikan kerjasama kepada pihak kerajaan baik individu atau kumpulan tertentu, terutamanya yang tinggal di kawasan luar bandar dan di kawasan yang sukar dicapai oleh pihak kerajaan, akan diugut, diseksa dan dibunuh dengan kejam sehingga ada yang dicincang-cincang. Ia sengaja dilakukan dan diheboh-hebohkan kepada masyarakat tempatan bertujuan untuk menakut-nakutkan penduduk agar tidak memberikan kerjasama dan menyalurkan informasi kepada pihak kerajaan. Mereka turut mensasarkan pihak keselamatan termasuk anggota polis, *Home Guard*, dan

askar sebagai sasaran pembunuhan sehingga melibatkan pembunuhan ahli keluarga pihak keselamatan termasuk *Border Scouts* yang merupakan salah satu pemberi maklumat utama pihak kerajaan yang diberikan kuasa dan lesen menangkap sesiapa yang disyaki mencurigakan (Walker, 1963).

Kaedah ini adalah sama dengan yang digunakan oleh pihak Parti Komunis Malaya (PKM) di Semenanjung Malaysia (Mohd Reduan, 1993, p. 204-205; Kertas Putih, 1972). Apabila Operasi Jala Raja yang dilaksanakan pada 1970 menggantikan Operasi *Hammer* oleh pihak kerajaan di kawasan semenanjung Nonok pada 1969, sebelum diubah nama kepada Asajaya, ia memperlihatkan kecekapan pemerintah yang berjaya mengekang dan membantutkan pengaruh komunis dalam kalangan penduduk. Antaranya dengan menubuhkan *Home Guard* bagi memperkukuhkan bangunan Balai Polis dan mengisytiharkan perintah berkurung kepada masyarakat.

Metodologi Penyelidikan

Pendekatan kualitatif yang digunakan dalam kajian ini diperolehi menerusi kaedah analisis dokumen bagi membuat satu naratif berkaitan peristiwa keganasan komunis. Fokus kaedah ini adalah untuk mengkaji secara terperinci dari sudut perspektif dan konteks kehidupan manusia seharian. Sumber yang digunakan dalam kajian ini meliputi sumber primer, iaitu dokumen yang diperolehi daripada Repositori Arkib Cawangan Sarawak, Arkib Negara Cawangan Kuching serta beberapa sumber lain seperti akhbar dan bahan dari internet. Dokumen yang diperolehi daripada dalam negara meliputi dokumen yang berbentuk surat rasmi dan dokumen kementerian. Dokumen yang diperolehi merupakan bahan sedia ada mahupun koleksi peribadi yang terdapat di Arkib Negara Malaysia Cawangan Sarawak serta Repositori Negeri Sarawak. Dokumen dari sumber primer contohnya Kertas Putih Kerajaan bertajuk Anjaman Komunis Bersenjata di-Sarawak yang diterbitkan pada 1972, laporan Kolonial British yang terdapat di Repositori Sarawak serta keratan akhbar yang berkaitan dengan komunis di Sarawak seperti *The Straits Times*, *Utusan Sarawak*, *The Sunday Times*, *Berita Harian*, dan *Sarawak Gazette* diperolehi dari laman web NewspaperSG, portal Repositori Arkib Cawangan Sarawak dan lain-lain. Kajian ini memfokuskan kepada propaganda dan keganasan komunis yang dicituskan di Sarawak menggunakan bahan yang didapati melalui kajian kes, sorotan kajian lepas, sumber primer dan etnografi iaitu pihak keselamatan dan penduduk yang masih hidup untuk menceritakan peristiwa yang berlaku. Kesemua bahan ini diteliti secara kritikal bagi menilai data sebelum membuat kesimpulan.

Dapatan Kajian dan Perbincangan

Peranan Parti Politik

Kaedah paksaan merupakan salah satu kaedah yang digunakan oleh pihak komunis untuk mendapatkan sokongan masyarakat tempatan untuk mencapai matlamat perjuangan mereka. Selain menggunakan kaedah bersenjata, pihak komunis turut menguasai parti politik berhaluan kiri bagi mempengaruhi masyarakat. Parti politik *Sarawak United People's Party* (SUPP) di Sarawak yang ditubuhkan pada 1959 merupakan salah satu parti paling tersusun dan mempunyai bilangan ahli yang ramai berbanding dengan parti-parti politik lain seawal tahun 1960 sehingga 1970. Walaupun parti politik ini didominasi oleh kaum Cina namun terdapat juga sejumlah ahlinya yang terdiri dari masyarakat peribumi seperti kaum Dayak, Iban, Melayu dan lain-lain. Ahli-ahlinya merupakan majoriti masyarakat yang terlibat dalam pekerjaan petani dan buruh. SUPP juga mempunyai kaitan yang rapat dengan pihak *Sarawak Communist Organisation* (SCO) yang juga dikenali kerana bekerjasama dengan Pasukan Rakyat Kalimantan Utara (PARAKU), Parti Rakyat Brunei (PRB), *Communist Party of North Kalimantan* (CPNK) dan Parti Komunis Indonesia (PKI) (New Communist Party in Sarawak, 1971). Dalam menggerakkan ideologi komunis secara besar-besaran kepada penduduk di Sarawak, pihak SUPP menggunakan kaedah paksaan dan ugutan kepada masyarakat sehingga mereka terpaksa menyertai dan menyokong perjuangan komunis (Kertas Putih, 1972).

Semasa Suruhanjaya Cobbold membuat lawatan ke Sibu pada 1962, gerakan boikot dijalankan di mana pihak SUPP bekerjasama dengan pihak Kesatuan Buruh dengan menampal sebanyak 4,000

poster anti-Malaysia di seluruh bandar Sibul. Namun, terdapat segelintir orang yang tidak memberikan kerjasama. Antaranya ialah pemilik panggung wayang *Palace Cinema* yang tidak membenarkan sebarang aktiviti penampalan di bangunannya. Ini mengakibatkan pihak SUPP dan Kesatuan Buruh mengadakan kempen boikot dengan mengerumuni kawasan panggung dan menghalang orang dari memasuki panggung wayang tersebut. Ia juga turut memberikan kesan kepada Klinik Bersalin milik isteri pemilik panggung wayang berkenaan yang turut menerima kesan boikot sehinggakan perniagaan mereka hampir kosong selama beberapa minggu. Selain itu, stesen minyak yang dimiliki oleh Hock Joo Hoe yang merupakan pengusaha stesen yang enggan menampal poster tersebut turut diboikot oleh pemandu trak dan bot ahli SUPP (Report on The Foochow Chinese of Sarawak, 1962).

Di Kuching, seorang pemilik kedai roti kaum Cina bernama Chang Hsing yang terletak di Batu 15, Simanggang meminjamkan lori miliknya kepada rakannya dan ia digunakan untuk membawa ahli parti Parti Negara Sarawak (PANAS) tanpa pengetahuannya. Apabila pihak SUPP menyedari hal ini, mereka menyangka bahawa Chang bersekongkol dengan PANAS dan mensabotaj perniagaan kuih bulannya pada acara *Chinese Mid-Autumn Festival* dan menyebabkan beliau mengalami kerugian yang besar. Di Kanowit juga SUPP mempunyai pengaruh yang ramai, menyebabkan pemilik kedai kopi Heng Shing iaitu Chai Fu-Lai yang menyertai PANAS diboikot perniagaannya. Sarikei yang juga merupakan kubu kuat bagi parti SUPP mengakibatkan seorang penjual roti, iaitu Shun Feh terpaksa menyertai SUPP tanpa rela bagi memastikan perniagaannya berjalan tanpa gangguan. Kaedah paksaan ini merupakan jalan mudah bagi pihak SUPP menambah bilangan ahlinya bagi menjalankan citi-cita utama mereka untuk mentadbir Sarawak (Report on The Foochow Chinese of Sarawak, 1962).

Gerakan Subversif Pihak Komunis

Pihak komunis merasakan bahawa mereka perlu mendapatkan sokongan daripada penduduk tempatan daripada segi tenaga manusia, makanan, wang, dan bekalan logistik dalam usaha meneruskan perjuangan bersenjata dengan lebih berkesan. Orang awam juga tidak terkecuali dari keganasan dan siri pembunuhan komunis. Sesiapa yang dianggap tidak memberikan kerjasama dan memihak kepada kerajaan akan ditangkap, diseksa dan dibunuh. Kekejaman ini dilakukan bagi mendapatkan sokongan orang ramai melalui ketakutan kerana kerjasama dengan kerajaan ini akan mengganggu dan melemahkan gerakan komunis (Hii Hie Sheng & Ho, 2018, p. 165). Harta awam juga turut disabotaj oleh pihak komunis. Antaranya seperti jalan raya utama di beberapa kawasan bertujuan menyekat sebarang bantuan dari pihak pemerintah, selain merosakkan bangunan rasmi dan merampas harta peribadi masyarakat tempatan. Masyarakat yang berada ketakutan dan menghadapi kerugian yang besar ini mudah dipengaruhi untuk membantu pihak komunis menyediakan bekalan asas seperti makanan, pakaian serta senjata api dalam menggerakkan perjuangan secara subversif (Review on the Security Situation Third Division, 1971).

Namun, pihak SCO mula menyedari bahawa propaganda yang dijalankan ini mendapat sambutan yang kurang menggalakkan terutamanya dari orang Melayu, Dayak, Iban dan lain-lain. Bagi masyarakat Melayu, ideologi ini kurang diterima kerana ia jelas bertentangan dengan agama Islam yang dianutnya. Hanya sekumpulan kecil sahaja menyertai kerana terpengaruh dengan janji manis (Resident and District Office Kuching, 1964-1971). Masyarakat Dayak dan Iban pada ketika itu juga menolak fahaman komunis kerana gerakan misionari yang giat menjalankan dakwah sejak 1960-an yang akhirnya membuatkan mereka menolak fahaman komunis yang tidak mempercayai agama dan tuhan (Davidson, 2002, p. 199).

Serangan SCO, PKI, TNI, TNKU dan PARAKU di Sarawak

Apabila kaedah propaganda yang digunakan oleh pihak komunis kurang berkesan dalam mempengaruhi masyarakat tempatan, pihak SCO perlu bertindak dengan lebih radikal agar objektif mereka tercapai. Beberapa unit gerila komunis yang dibentuk dengan pelbagai nama seperti Pasukan Rakyat Kalimantan Utara (PARAKU), Pasukan Gerila Rakyat Sarawak (PGRS), sayap kanan SCO iaitu *Armed Work Forces* (AWF), bantuan dari pihak Parti Komunis Indonesia (PKI), Tentera Nasional Indonesia (TNI), Dwi

Komando Rakyat (Dwikora) dan Tentera Nasional Kalimantan Utara (TNKU) bergerak di beberapa kawasan seluruh Sarawak. Gerakan komunis yang ada di Sarawak juga merupakan kesinambungan dari gerakan komunis yang wujud di seluruh dunia. Hampir keseluruhan orang Cina di Sarawak ketika itu masih mempunyai hubungan budaya, politik dan sosial dengan masyarakat di Republik China sama juga dengan orang Cina yang ada di kawasan Kalimantan. Ini dapat dilihat dengan penggunaan sukatan pelajaran yang sama diajar di sekolah-sekolah jenis kebangsaan yang mengambil sukatan dan tenaga pengajar dari Tanah Besar China (Emyzul, 2019, p. 35).

Semasa berlakunya peristiwa Pemberontakan Brunei pada 8 Disember 1962 dan Konfrontasi antara Malaysia dan Indonesia pada 1963 sehingga 1966, SCO mengambil kesempatan ini untuk membuat persediaan dalam menggerakkan pemberontakan bersenjata bagi merampas pemerintahan di Sarawak. Peristiwa ini memberikan semangat kepada ahli-ahli SCO yang kurang yakin pada awalnya kerana bimbang tidak mempunyai sokongan dan kekuatan dalam memperjuangkan perjuangan mereka. Dalam erti yang mudah, pemberontakan ini bertujuan merampas kuasa dari pemerintahan di Sarawak secara tidak sah dan tidak mengikut perlembagaan (Mohd Reduan, 2017, p. 198).

Pemberontakan yang berlaku di Brunei oleh PRB melalui pimpinan A.M. Azahari juga mempunyai tujuan menentang pembentukan Malaysia oleh Tunku Abdul Rahman. Peristiwa ini juga menyebabkan pihak SCO mengubah perjuangan dan polisinya daripada gerakan bawah tanah kepada gerakan yang lebih subversif. Pihak PRB melakukan pemberontakan pertama dengan menyerang balai polis dan kawasan lombong minyak di kawasan Miri (Memoir Skwad 69 PDRM, 2006, p. 82). Selain dari melakukan pemberontakan bersenjata bagi menentang pembentukan Malaysia, pihak PRB juga mempunyai matlamat untuk merampas dan mengambil alih pemerintahan Sultan Brunei ketika itu, iaitu Sultan Haji Omar Ali Saifuddin (Sabihah, 2001, p. 184-186).

Semasa zaman konfrontasi Malaysia dan Indonesia pula, pihak komunis menumpukan gerakan mereka di kawasan sempadan antara Kalimantan dan Sarawak (Berita Harian, 1963, 1 Mei). Gerila baharu akan dihantar ke Indonesia bagi mendapatkan latihan ketenteraan dan akan dihantar masuk ke dalam Sarawak bagi meneruskan misi pihak komunis. Serangan yang dicituskan oleh pihak komunis menyebabkan berlakunya kecederaan dan kematian orang awam termasuk pihak keselamatan. Orang Cina di Sarawak turut disyaki terlibat dalam serangan yang dicituskan oleh pihak komunis ini (Ho, 2013, p. 14). Terdapat juga kumpulan pemuda Melayu yang bersifat anti-Malaysia mengambil langkah untuk menyertai pasukan gerila Indonesia bertujuan menggagalkan Gagasan Malaysia (Muniandy, 1996, p. 202).

Pasukan komunis di Sarawak ini mendapatkan latihan ketenteraan secara gerila di kawasan berhampiran dengan sempadan Indonesia. Ahli baharu yang direkrut akan dihantar jauh ke dalam hutan untuk mendapat latihan dan ini merupakan taktik untuk mengaburi pihak berkuasa dari menyedari gerakan mereka. Peristiwa pemberontakan Brunei pada 1962 diambil kesempatan oleh Parti Komunis Sarawak (PKS) atau SCO untuk melancarkan serangan di beberapa kawasan. Mereka mendapat bantuan dan sokongan dari Tentera Nasional Kalimantan Utara (TNKU) dan pemerintah Indonesia sendiri, iaitu Presiden Sukarno dan Parti Komunis Indonesia (PKI) dari segi latihan gerila, bantuan senjata dan perlindungan (Peter Ballak, 2018, p. 160).

Selepas kegagalan Pemberontakan Brunei, A.M. Azahari terbang ke Jakarta dan mengisytiharkan pembentukan Pemerintah Revolusioner Negara Kesatuan Kalimantan Utara atau lebih dikenali sebagai NKKU. Dengan kerjasama dengan pihak kerajaan Indonesia berhaluan kiri dan pemimpin muda SUPP di Sarawak, dua pergerakan gerila ditubuhkan di Kalimantan Barat iaitu Pasukan Rakyat Kalimantan Utara (PARAKU) dan Pasukan Gerilya/Gerila Rakyat Sarawak (PGRS). Kumpulan ini aktif menjalankan kegiatan subversifnya di sempadan antara Malaysia-Indonesia serta giat merekrut ahli-ahli baharu bagi membantu menggerakkan gerakan propaganda mereka (Matsamura, 2018, p. 238). Pemberontakan tahap seterusnya bermula sekitar 1963 sehingga 1964 apabila kumpulan yang dilatih oleh pihak Indonesia membina kem sementara di beberapa kawasan bagi persediaan untuk serangan seterusnya (Shamsul Afkar, 2013, p. 66).

Atas alasan untuk menyokong pergerakan bersenjata TNKU yang menentang pembentukan Malaysia, pihak kerajaan yang berhaluan kiri di bawah pemerintahan Presiden Sukarno menghantar unit sukarelawan Indonesia yang dikenali sebagai Dwi Komando Rakyat (Dwikora) untuk membantu pihak komunis di Sarawak. Dalam tempoh masa setahun pihak Indonesia menyediakan latihan ketenteraan secara asas kepada seribu sukarelawan di Kalimantan Barat dan Pulau Jawa. Sukarelawan ini merupakan pecahan etnik yang ada di Indonesia termasuk orang Jawa dan orang Cina serta beberapa masyarakat Iban dan Dayak dari kawasan sempadan antara Malaysia dan Indonesia. Kebanyakan dari masyarakat Iban dan Dayak di sempadan Malaysia kurang menyokong pemberontakan yang dijalankan oleh pihak komunis ini (Porrit, 2004, p. 89).

Pengikut A.M. Azahari yang terlibat dalam Pemberontakan Brunei di bawah Pasukan Rakyat Kalimantan Utara (PARAKU) dan Parti Rakyat Brunei (PRB) juga turut terlibat dalam latihan sukarelawan Indonesia ini termasuk pemuda Cina berhaluan kiri di Sarawak yang menyokong perjuangan SCO (Van der Kroef, 1968, p. 250). Mereka yang mengikuti latihan bersama dengan pihak Indonesia ini kembali ke Sarawak bersama-sama unit lain dan ada yang diserap ke dalam unit TNKU bagi memulakan serangan secara serentak di beberapa bahagian di Sarawak (Sabah Times, 1964, 12 Jun 1964; Jabatan Penerangan, 1965).

Tentera Nasional Indonesia (TNI) yang berfahaman komunis juga sengaja meninggalkan kesan seperti surat-surat yang mengelirukan menunjukkan bahawa TNKU yang bertanggungjawab terhadap serangan di kawasan Tebedu sebagaimana yang terdapat dalam dokumen yang dijumpai, namun ia hanyalah taktik dan helah mereka agar tidak dipersalahkan oleh pihak pemerintah British (Indonesian Relations with Borneo Territories, 1963-1965; Berita Harian, 1963, 5 Julai). Taktik pengeliruan ini dikenali sebagai *Black Propaganda* dan sering digunakan oleh pihak musuh dalam pelbagai operasi termasuk di seluruh dunia (Becker, 1949, p. 221).

Konfrontasi yang dilakukan oleh pihak komunis Indonesia menyebabkan pergerakan komunis di Sarawak semakin rancak dan mereka berani menyerang kawasan yang mempunyai jumlah penduduk yang ramai (Tan, 2008, p. 6). Seramai 15 orang komunis yang lengkap beruniform juga dilaporkan mengepung sebuah rumah panjang yang terletak di Menyang Taoh di Lubuk Antu, bahagian Kedua pada pukul 7 pagi, 3 Jun 1963. Mereka merampas bekalan makanan termasuk beras dan mencari sesiapa yang merupakan ahli SUPP bagi mendapatkan maklumat mengenai ahli komunis berdekatan untuk menambah kekuatan. Pada masa yang sama, berlaku ketegangan antara pihak komunis dan seorang masyarakat Iban menyebabkan berlaku tembakan sebanyak tiga kali dan mencederakan orang Iban tersebut. Dalam keadaan panik itu juga beberapa tembakan dilepaskan secara rambang dan dua biji bom tangan diletupkan namun tiada kecederaan lain dilaporkan. Mereka kemudiannya melarikan diri ke bahagian selatan menuju ke sempadan Indonesia (Indonesian Relations with Borneo Territories, 1963-1965).

Pencerobohan yang berlaku pada 2 Julai 1963 melibatkan tiga orang pemberontak yang menyerang pasukan keselamatan di kawasan Bukit Kandai di dalam daerah Lundu menyebabkan salah seorang dari pemberontak yang disyaki berasal dari Jawa terbunuh manakala dua orang rakannya lagi melarikan diri. Senjata model Mark II Sten berjaya dirampas dari kumpulan pemberontak ini. Walau bagaimanapun tiada seorang pun anggota keselamatan yang kehilangan nyawa dan mereka hanya mengalami kecederaan yang kecil (Indonesian Relations with Borneo Territories, 1963-1965). Sebulan kemudian, pada Ogos 1963, sekumpulan pemberontak dalam jumlah yang ramai lengkap bersenjata melakukan serangan di bahagian Ketiga Sarawak berhampiran Song dan berlangsung selama beberapa hari namun berjaya dipatahkan oleh kumpulan askar upahan *Gurkha Rifles* (Nicholson, 1974). Mereka berjaya menangkap beberapa orang pemberontak termasuk yang tercedera ketika serangan. Tahanan ini kemudian menyatakan bahawa Pegawai Tinggi Tentera Indonesia bertanggungjawab dalam melatih dan memimpin kumpulan pemberontak SCO yang turut dikenali sebagai *Indonesian Border Terrorists* (IBT) (Gregorian, 1991, p. 49). Dianggarkan lebih kurang 36 pencerobohan yang dilakukan oleh pihak pemberontak Indonesia yang dibantu oleh gerakan komunis di Sarawak sebelum berlakunya Pembentukan Malaysia pada 16 September 1963 (Jabatan Penerangan, 1965).

Di bahagian Kedua pula, pada 4 Julai 1963, seramai 25 orang pemberontak yang disyaki ahli kumpulan TNKU dan SCO menyerang perkampungan rumah Panjang di Sungai Tapang di kawasan Batu Lintang bagi mendapatkan bekalan makanan serta merampas senjata dari penduduk tempatan. Berdekatan dengan rumah Panjang tersebut dijumpai bekas tapak kem komunis berdasarkan bekas tinggalan makanan dan peluru serta batang pokok yang diukir dengan tulisan "TNKU P03". Sehari selepas berlakunya serangan di rumah Panjang Sungai Tapang, pihak keselamatan mendapat laporan bahawa 60 pemberontak yang terdiri dari orang Melayu, Cina dan Indonesia membawa senjata termasuklah senapang patah "*Shotgun*", parang dan tombak menyerang rumah Panjang yang diduduki oleh masyarakat Dayak di Nibong, Bahagian Pertama dan membunuh seorang wanita (Indonesian Relations with Borneo Territories, 1963-1965).

Pada penghujung tahun 1963, dua gerakan pemberontakan berskala besar berlaku di penghujung barat Sarawak (bahagian Kelima) dan satu lagi di Kalabakan, Sabah. Disebabkan terdapat kelemahan dari segi pengawasan dan keselamatan di kedua-dua kawasan ini menyebabkan serangan yang dilancarkan oleh pihak pemberontak Indonesia bersama-sama pihak SCO berjaya mengalahkan pihak keselamatan. Beberapa hari kemudian, pihak keselamatan berjaya menangkap dan membunuh beberapa pemberontak yang disyaki merupakan salah satu unit tentera laut Indonesia, Korps Marinir Indonesia/ Korps Komando (KKO) ketika melakukan rondaan di kawasan sempadan bahagian Kelima (James & Small, 1971, p. 97-99).

Sekumpulan pemberontak Indonesia seramai lapan orang menyerang rumah kedai dan rumah panjang di kawasan Ensawang berhampiran Lubok Antu di bahagian Kedua Sarawak pada 6 Jun 1963. Kira-kira sebelas hari selepas peristiwa serangan itu, pada 17 Jun 1963, seramai 30 orang pemberontak yang datang dari sempadan di Sarawak mengepung sebuah rumah panjang di Wong Panjoi namun kumpulan ini bersurai apabila pesawat pertahanan pihak berkuasa terbang melalui kawasan tersebut. Melalui siasatan lanjut, tiga orang dari jumlah pemberontak itu berasal dari kawasan Badau di Kalimantan Barat yang disyaki merupakan kawasan kem bagi kumpulan pemberontak tersebut (Kertas Putih Kerajaan, 1965). Pihak keselamatan membawa sepasukan unit helikopter Angkatan Tentera Udara Malaysia yang membawa bekalan senjata, peluru dan tenaga kerja bagi membantu unit Gurkha yang giat memburu gerila komunis yang disyaki berkeliaran di kawasan sempadan berhampiran bahagian Ketiga Sarawak (Berita Harian, 1963, 18 Ogos).

Ahli SCO yang aktif dalam kalangan orang Cina Sarawak dalam pemberontakan ini semakin bertambah berikutan dengan strategi pihak SCO yang semakin tersusun dalam merekrut ahli baharu untuk menyertai pemberontakan bersenjata. Ini diceritakan dalam dokumen yang dirampas oleh pihak kerajaan Sarawak yang menyatakan tentang fokus dan perhatian mereka secara besar-besaran bagi menyampaikan pengetahuan atau ideologi berkaitan taktik perang gerila dengan merujuk secara khusus kepada tulisan-tulisan Mao Tse-Tung (The Sarawak Tribune, 1963, 20 April). Pihak kerajaan membuat rayuan kepada pihak komunis untuk menyerahkan senjata namun ia ditolak. Sebanyak 400 orang Cina Sarawak yang merupakan ahli SCO berkeliaran di kawasan sempadan dan 700 lagi dilaporkan sedang menjalani latihan ketenteraan di Indonesia (The Straits Times, 1964, 21 Mac).

Menurut Van Der Kroef (1964, p. 39), jika dibandingkan dengan pergerakan komunis yang aktif di kawasan Asia Tenggara, komunis di Sarawak merupakan satu-satunya gerakan yang berteraskan khusus kepada perjuangan orang Cina. Penghujung tahun 1964, dianggarkan seramai 1,000 orang Cina Sarawak yang kebanyakannya merupakan golongan belia menyelinap masuk ke sempadan Indonesia bagi mendapatkan latihan ketenteraan dari pihak komunis Indonesia di dalam hutan dan kembali ke Sarawak dengan kumpulan pemberontak selepas tamat latihan dan ada juga yang menyertai TNKU (Berita Harian, 1963, 11 Januari). Walaupun sebilangan besar kumpulan ini menarik diri dari meneruskan perjuangan bersenjata, namun ada yang masih bertahan dan menyertai kumpulan *Sarawak Advanced Youth Association* (SAYA) bertujuan memperkukuhkan lagi ideologi komunisme yang dipimpin oleh Wen Ming Chyuan, Bong Kee Chok dan Bong Kee Siaw dan SCO serta bergabung dengan kumpulan PGRS (Sabah Times, 1964, 12 Jun; Jabatan Penerangan, 1965; Sarawak Information Service, 1963).

Pada 27 Jun 1965, Balai Polis Batu 18 di Jalan Kuching-Serian diserang oleh kumpulan komunis di mana pihak yang terlibat antaranya pihak komunis Indonesia dan komunis Cina di Sarawak yang mengorbankan dua orang pegawai polis termasuk adik kepada Ketua Menteri Sarawak Pertama, iaitu Stephen Ningkan. Lapan orang awam turut terbunuh dan beberapa orang yang tercedera dalam serangan ini (Sarawak Fortnightly Political and Economic Summary, 1965). Sekumpulan pemberontak Indonesia turut menyerang pasukan *Gurkha Rifles* yang sedang berpatah balik di kawasan Rasau, bahagian Pertama dan mencederakan beberapa orang. Pemberontak Indonesia dan SCO ini juga mula menyerang pangkalan yang mempunyai helikopter LZ milik pasukan keselamatan bagi menghalang mereka menjejaki gerak geri komunis di dalam hutan dan ini turut menandakan bahawa mereka mulai mengubah taktik serangan iaitu serangan di kawasan tempat tinggal masyarakat kepada pos kawalan atau kem-kem pasukan keselamatan (James & Small, 1971, p. 167).

Awal bulan Julai 1965, sumber dari pihak perisikan melaporkan bahawa pihak Indonesia mula menghantar pasukan bantuan bagi membantu gerakan pemberontakan di kawasan Kalimantan yang berdekatan dengan bahagian Pertama Sarawak (Gregorian, 1991, p. 52). Di kawasan Lintang, bahagian Kedua berlaku pertempuran antara sekumpulan pemberontak dengan pasukan keselamatan menyebabkan seorang pegawai polis dilaporkan hilang dan disyaki diculik. Pada masa yang sama, pihak keselamatan menangkap tiga orang yang disyaki terlibat dalam gerakan komunis di kawasan Tebedu, 40 batu dari kawasan Kuching (Berita Harian, 1965, 15 Oktober). Manakala di bahagian Keempat pada Disember 1965, pihak keselamatan berjaya menangkap 15 orang anggota komunis termasuk 10 orang lelaki dan 5 perempuan yang berbangsa Cina (Berita Harian, 1965, 1 Disember).

Menurut jurucakap kerajaan Sarawak pada penghujung bulan Mac 1966 menyatakan bahawa golongan belia Cina Sarawak masih menyusup masuk ke sempadan Indonesia untuk mendapatkan latihan ketenteraan bagi menyokong pihak komunis menyerang negeri asal mereka iaitu Sarawak (The Sarawak Tribune, 1966, 19 Februari; The Straits Times, 1966, 23 Mac). Tiga bulan selepas berakhirnya peristiwa konfrontasi pada 1966, Tunku Abdul Rahman, Perdana Menteri Malaysia mendedahkan bahawa unit-unit pemberontak Indonesia yang tidak lagi mempunyai kuasa dan sokongan dari kerajaan Indonesia mula bergabung dengan pihak TNKU dalam gerakan pemberontakan di Sarawak (The Sarawak Tribune, 1966, 6 Oktober). Tunku turut menyatakan bahawa hampir setengah dari masyarakat Cina di Sarawak merupakan penyokong ideologi komunis manakala selebihnya menyokong perjuangan Tunku dalam Persekutuan Malaysia (The Straits Times, 1966, 12 Disember).

Pada April 1967, berlaku peristiwa pembunuhan yang kejam terhadap dua warga tempatan berbangsa Cina dimana seorang ialah lelaki yang merupakan ketua masyarakat dan seorang lagi merupakan penoreh getah yang dibunuh berdekatan bandar Sarikei di bahagian Ketiga Sarawak. Tidak jauh dengan kawasan pembunuhan tersebut dijumpai pamflet propaganda komunis serta dilaporkan oleh masyarakat tempatan yang pernah melihat sekumpulan komunis yang berbaju hijau dan berseluar khaki serta lengkap bersenjata berkeliaran di kawasan tersebut (The Sarawak Tribune, 1967, 1 May). Ketua Menteri Sarawak yang kedua, Tawi Sli mendesak pihak Indonesia untuk memberikan bantuan tambahan dari segi ketenteraan di Sarawak pada Julai 1967 bagi menghapuskan gerakan komunis yang semakin berkembang di Sarawak. Ini juga disebabkan oleh pihak komunis Indonesia seramai 5,000 orang yang menceroboh masuk ke bahagian Pertama di Sarawak bagi membantu kumpulan komunis yang bertapak di sana. Mereka bergabung dan menggelarkan diri mereka sebagai Pasukan Gerila Rakyat Sarawak (PGRS) (Van Der Kroef, 1968, p. 246).

Pihak komunis mempengaruhi dan memaksa penduduk tempatan untuk menjadi ahli dalam SCO. Bahagian ketiga pula dijadikan sasaran utama pada 1969 kerana kegagalan gerakan komunis menguasai kawasan di bahagian Pertama dan Kedua selain dari aspek kurangnya pertahanan dan kawalan dari pihak kerajaan. Pada akhir tahun 1969, SCO mengatur strategi perjuangan untuk melancarkan pemberontakan bersenjata dan bergabung dengan gerakan komunis tempatan dan luar. Pihak komunis menyerang hendap pasukan keselamatan, membunuh pegawai kanan polis termasuklah orang awam serta memusnahkan harta benda awam. Mereka menyerang pasukan keselamatan yang terdiri dari unit Pasukan Polis Hutan, *Malaysia Rangers*, ahli *Area Security Unit* (ASU) dan *Border Scout*. Mereka membalas kembali serangan pihak keselamatan yang memusnahkan kem-kem komunis,

gudang makanan, laluan komunis dan membunuh rakan seperjuangan mereka (Hii Hie Sheng & Ho, 2018, p.163).

Beberapa buah balai polis yang terdapat di kawasan Kapit, Sibul, Mukah, Tatau dan Belaga diserang oleh pihak komunis pada 26 September 1969 melalui unit (AWF) bertujuan mendapatkan senjata yang lebih moden dari pihak keselamatan. Unit gerila ini mengebom balai polis tersebut dengan melemparkan bahan letupan yang dimuatkan ke dalam tin makanan di kawasan pintu pagar utama balai polis Sibul. Namun, serangan ini tidak menyebabkan sebarang kecederaan dari pihak keselamatan dan hanya melibatkan sebuah kenderaan polis yang mengalami kerosakan akibat letupan tersebut (Hii Hie Sheng & Ho, 2018, p.164; See Hua Daily, 1969).

Pada 18 November 1969 juga, pihak komunis menyerang pasukan keselamatan di Durin, Sibul dan menyebabkan dua ahli keselamatan cedera. Ia juga bertujuan untuk merampas senjata-senjata moden milik pasukan keselamatan bagi mempertingkatkan kekuatan ketenteraan mereka (The Sarawak Tribune, 1969, 21 November). Pertempuran turut berlaku di kawasan Sarikei, bahagian Ketiga pada bulan November dan mengakibatkan empat pemberontak komunis berjaya dibunuh oleh pihak keselamatan apabila berlaku pertembungan secara mengejut ketika mereka membuat rondaan di kawasan hutan (Berita Harian, 1969, 30 November). SCO menubuhkan *North Kalimantan Communist Party* (NKCP) atau Parti Komunis Kalimantan Utara (PKKU) pada 1969, bertujuan menyusun dengan lebih teratur gerakan komunis yang akan memberikan ilham dan kepimpinan baharu di seluruh kawasan Kalimantan Utara termasuk di Sarawak (Hara, 2005, p. 495). Kumpulan ini menyebarkan dengan rancak tulisan-tulisan Mao Tse Tung dan Marx-Lenin kepada masyarakat untuk mengembangkan ideologi komunis disebabkan gerakan mereka yang semakin lemah oleh pelbagai operasi yang dijalankan oleh pihak kerajaan (Kertas Putih, 1972).

Pada 1 Disember 1970, sekumpulan pihak komunis menyerang sebuah bas sekolah yang membawa pelajar sekolah di Jalan Julau, 8 batu dari kawasan Binatang, bahagian Ketiga Sarawak. Pihak komunis mungkin tersalah anggap bahawa bas tersebut merupakan bas askar kerana warna yang dicat berwarna hijau namun tiada kecederaan dilaporkan dalam insiden ini (JIC (Far East) Review of Current Intelligence, 1970). Harta awam juga turut dirosakkan termasuk jalan raya, bangunan rasmi kerajaan dan harta benda masyarakat seperti yang berlaku di Batu 12 di Jalan Binatang pada 17 Ogos 1971 kira-kira pukul 5 pagi mengakibatkan wujudnya dua lubang besar dan menghalang pergerakan kenderaan (Review on the Security Situation Third Division, 1971, 31 Oktober).

Gerakan ketenteraan yang lebih agresif bermula pada penghujung tahun 1969 dan pada awal tahun 1970. Ia juga memuncak apabila kerajaan melancarkan Operasi Jala Raja yang merupakan kesinambungan dari Operasi *Hammer*. Jumlah ketenteraan SCO pada masa tersebut dianggarkan seramai 900 orang yang dilaporkan oleh pihak kerajaan pada tahun 1972 (Ghazali, 1975, p. 11). Serangan yang lebih agresif disebabkan pihak komunis terhimpit dengan pelbagai operasi yang dilakukan oleh pihak kerajaan yang berjaya membunuh dan menangkap ahli-ahli komunis. Ini menyebabkan mereka risau kekuatan pihak komunis akan mulai lemah dan akhirnya pembanterasannya yang dilakukan oleh pihak kerajaan akan berjaya. Sebanyak 40 pembunuhan yang berlangsung sepanjang kempen keganasan ini termasuklah seorang pemberontak komunis yang dibunuh serta dua lagi cedera oleh pihak berkuasa di kawasan Ulu Rejang bahagian Ketiga pada bulan Mei 1972 (Kertas Putih, 1972; Berita Harian, 1972, 12 Mei).

Kesimpulan

Rumusannya, keganasan yang dicituskan oleh pihak komunis di Sarawak bertujuan untuk menguasai pentadbiran dan menjadikannya sebagai sebuah negara satelit China. Perkembangan propaganda dan kekacauan awal yang dibuat bagi membuktikan kekuatan mereka kepada masyarakat di samping melakukan keganasan terhadap pihak keselamatan di Sarawak. Selain itu, bantuan yang datang secara dalaman dan luaran termasuk pihak Indonesia yang beraliran Komunisme, pemberontak dari Brunei serta parti politik dalaman memperkuatkan agenda pihak komunis untuk mencapai hasrat yang diinginkan. Sebelum berkembangnya gerakan ini juga pihak komunis berjaya menguasai dan menyelip masuk ke

dalam parti politik dominan dan kesatuan sekerja sejak dari tahun 1920-an lagi menerusi kaedah paksaan, tipu helah dan kekerasan. Gerakan ini akhirnya mulai lemah selepas satu persatu kekuatan mereka termasuk sokongan luar dilemahkan melalui berpuluh operasi pihak keselamatan dan bantuan pihak luar yang anti-komunis.

Rujukan

- Becker, H. (1949). The nature and consequences of Black Propaganda. *American Sociological Review*, 12(2).
- Berita Harian. (1963, 1 Mei).
- Berita Harian. (1963, 11 Januari).
- Berita Harian. (1963, 18 Ogos).
- Berita Harian. (1963, 5 Julai).
- Berita Harian. (1965, 1 Disember).
- Berita Harian. (1965, 15 Oktober).
- Berita Harian. (1969, 30 November).
- Berita Harian. (1972, 12 Mei).
- Davidson, J. S. (2002). Violence and politics in West Kalimantan, Indonesia. *Tesis PhD*, University of Washington.
- Emyzul, I. (2019). Kerjasama Sarawak dan Kalimantan dalam menghadapi ancaman Komunis. 1963-1974. *Borneo Research Journal*, 13(1).
- Ghazali, S. (1975). *Adalah usaha kita*. Kuala Lumpur: Jabatan Penerangan.
- Ginsari, S., & Fernando, J. M. (2015). Perkembangan gerakan Anti-Malaysia oleh adik-beradik Gunsanad di Borneo Utara, 1961-1963. *Sarjana*, 30 (1).
- Gregorian, R. (1991). CLARET Operations and Confrontation, 1964-1966. *Conflict Quarterly*, XI (1).
- Hara, F. (2005). The North Kalimantan Communist Party and The People's Republic of China. *The Developing Economies*, XLIII-4.
- Hii Hie Sheng, N. & Ho, H. L. (2018). Langkah ketenteraan dalam pembanterasannya Komunis di bahagian ketiga, Sarawak. 1969-1971. Malaysia Dari Segi Sejarah. *Malaysia In History*, 46.
- Ho, H. L. (2013). Orang Cina dan gerakan Komunis di Sarawak, 1927-1974. *Konferensi Antara Universiti Se-Borneo Kalimantan*, KABOKA 7.
- Indonesian Relations with Borneo Territories. (1963-1965). *CO 1030/1544*.
- Jabatan Penerangan. (1965). *Malaysia, Indonesian involvement in Eastern Malaysia*. Kuala Lumpur: Jabatan Cetak Kerajaan.
- James, H. D. & Small, D. S. (1971). *The Undeclared War: The story of the Indonesian Confrontation 1962-1966*. Singapore: Asia Pacific Press.
- JIC (Far East) Review of Current Intelligence. (1970). Sarawak Communist Organisation (SCO). 3032/2/2/10.
- Kertas Putih Kerajaan. (1965). *Indonesian aggression against Malaysia*. Kuala Lumpur, Malaysia: Kementerian Penerangan Malaysia.
- Kertas Putih. (1972). *Anchaman Komunis bersenjata di-Sarawak*. Jabatan Cetak Kerajaan.
- Matsumura, T. (2018). Causes of lingering communist movement after Indonesia's September Thirtieth Movement: The case of border area between Sarawak and West Kalimantan. *Asian Ethnicity*, 19(2).
- Memoir Skwad 69 PDRM, (2006). *Edisi Sarawak*.
- Moeryanto, G. M. (2012). Propaganda dan Ilmu Komunikasi. *Juni*, IV (1).
- Mohd Reduan, H. A. (1993). *Pemberontakan bersenjata Komunis di Malaysia*. Kuala Lumpur. Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Mohd Reduan, H. A. (2017). *Pemberontakan bersenjata Komunis di Malaysia*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Muniandy K. (1996). *Hubungan Malaysia-Indonesia 1957-1970*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- New Communist Party in Sarawak. (1971). 93032/2/2/10.
- Nicholson, J.B.R. (1974). *The Gurkha Rifles*. Great Britain: Osprey Publishing Ltd.

- Peter Balllak, N. (2018). Kaedah perang saraf dalam membentaras Gerakan Komunis di Bahagian Pertama, Sarawak 1963-1974. *e-Bangi: Jurnal Sains Sosial dan Kemanusiaan*, 13(3).
- Porritt, V. L. (2004). *The rise and fall of Communism in Sarawak 1940–1990*. Victoria: Monash University Press.
- Report on The Foochow Chinese of Sarawak. (1962). *RH/2006/0011*
- Resident and District Office Kuching. (1964-1971). Psychological Operation in Sarawak. *F/55/1*.
- Review on the Security Situation Third Division. (1971, 31 Oktober). *AD 709/019/27 (C)*. Sabah Times. (1964, 12 Jun).
- Sabihah, O. (2001). *Sejarah Brunei menjelang kemerdekaan*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Sahul Hamid, M. M. (2017). Sejarah penubuhan dan perkembangan agensi propaganda: Pengalaman Malaysia sejak darurat sehingga Konfrontasi Malaysia-Indonesia (1948-1965). *Jebat: Malaysian Journal of History. Politics & Strategic Studies*, 44 (2).
- Sarawak Fortnightly Political and Economic Summary. (1965). *DO 169/486*
- Sarawak Information Service. (1963). *The danger within: A history of the Clandestine Communist Organisation in Sarawak*. Kuching: Government Printer.
- Sarawak Repository Record. (1957-1958). Sarawak Diary February. *RH/2006/0012*.
- See Hua Daily News. (1969).
- Shamsul Afkar, A. R. (2013). History of special operations forces in Malaysia. *Tesis Sarjana*, Naval Postgraduate School Monterey.
- Sulaiman, H. (2008). *Samarahan dari kampung terpencil ke desa ilmu*. Kuching: Sarawak Press Sdn. Bhd.
- Tan, G. (2008). *Indonesian Confrontation and Sarawak Communist Insurgency 1963-1966*. Kuching: Penerbitan Sehati Sdn. Bhd.
- The Sarawak Tribune. (1966, 19 Februari).
- The Sarawak Tribune. (1966, 6 Oktober).
- The Sarawak Tribune. (1967, 1 May).
- The Sarawak Tribune. (1969, 21 November).
- The Sarawak Tribune. (1963, 20 April).
- The Straits Times. (1964, 21 Mac).
- The Straits Times. (1966, 12 Disember).
- The Straits Times. (1966, 23 Mac).
- Van Der Kroef, J. M. (1964). Communism and Chinese communalism in Sarawak. *The China Quarterly*, 20.
- Van Der Kroef, J. M. (1968). The Sarawak-Indonesian border insurgency. *Modern Asian Studies*, 2(3).
- Walker, W.C. (1963). Report on Operation in The Borneo Territories 16 March-30 September by Major General W.C. Walker, BE, DSO. Commander British Forces Borneo: The Border Scouts. *AWM 125(3)*.